

SYVÄRAKENNE JA SANAJÄRJESTYS

István Nyirkos, Debrecen

Tunnetusti lauseenmuodostus käyttää hyväkseen sekä segmentaalisia että suprasegmentaalisia keinoja. Suprasegmentaalit eivät ilmene foneemeista rakentuvina morfeemeina vaan niistä muodostuvien rakennekokonaisuuksien lisäpiirteinä. Suprasegmentaalisia keinoja ovat ennen kaikkea paino ja intonaatio. Mutta niihin voidaan yhtä hyvin lukea myös ns. asegmentaaliset keinot, kuten tauot ja sanajärjestys. Ne ovat asegmentaalisia, koska ne eivät ilmene morfeemeissa vaan niiden välillä, kuten tauko, tai niiden välisissä suhteissa, kuten sanajärjestys (Deme 1976, A beszéd és a nyelv s. 92). Seuraavassa käsittelen vain jälkimmäistä, ts. joitakin suomen ja unkarin kontrastiivisesti mielenkiintoisia sanajärjestystapauksia.

Ei kylläkään ole sattuma, että tarkastelun kohteena ovat juuri sanajärjestykseen liittyvät kysymykset, onhan sanajärjestyksellä erittäin tärkeä merkitys viestintätapahtumassa. S. Pit Corderin mukaan (1976 s. 30 - 45) kielellä on kaksi pääfunktioita, looginen ja kommunikatiivinen, ts. morfeemien muodostaman kokonaisuuden tehtäviin kuuluu sekä ajatusten, lauseopillisten ja muiden suhteiden ilmituominen (looginen funktio) että niiden välittäminen eteenpäin (kommunikatiivinen funktio). Puheen suprasegmentaalisilla keinoilla puolestaan on sekä suomessa että unkarissa ennen kaikkea kommunikatiivinen tehtävä. Paino korostaa lauseopillisesti tärkeiden jaksoiden alkamista ja ilmaisee siten elementtien tärkeysjärjestyksen puhetapahtumassa, intonaatio taas erottaa lausetyypit, korostaa niitä ja kiinnittää jo ennakolta huomion niiden funktioon, tauko puolestaan osoittaa yhteen tai erilleen kuulumisen ja sanajärjestys on tärkeä lauseenosien kommunikatiivisten painosuhteiden ilmituoja. Näitä kahta kielen funktiota ei luonnollisestikaan saa erottaa toisistaan, sillä kielikään ei toimi ilman niiden muodostamaa kokonaisuutta. Segmentaaliset ja suprasegmentaaliset välineet ovat siten keskinäisessä vuorovaikutussuhteessa.

1.

Sanajärjestyksen todellisen merkityksen selvittämiseksi on syytä tarkastella lauseen syntymätilannetta. Kielen synnyssähän on mukana neljä tekijää:

- a) ennen kaikkea puheessa tai kielessä edusteilla oleva todellisuus,
- b) itse puhetapahtuma, siis viestintätilanne, sekä puheessa esiintyvät
- c) ensimmäinen ja d) toinen persoona (Fabricius-Kovács, Kommunikáció és anyanyelvi nevelés s. 59 - 64). Näitä on syytä tarkastella hieman lähemminkin.

1.1. Todellisuus. Meillä on mielessämme taltioituna kuva, jonka olemme todellisuudesta muodostaneet ja joka on laadultaan jäsentymätön ja kokonaisvaltainen. Se sulkee piiriinsä koko kulttuurimme. Kulttuuriin sisältyy tämän "todellisuuden" peruskategorioita vastaavasti sekä staattinen että dynaaminen elementti: toisaalta suhteellisen pysyvät ja muuttumattomat ilmiöt (tila, sijainti) ja toisaalta muuttuvat (aika, sijainnin muutos). Ehkä asia voidaan ilmaista yksinkertaisemminkin: staattinen komponentti on "maailma", dynaaminen "elämä". Kielellisesti "maailmaa" vastaa "nomini", "elämää" taas "verbi". Ja koska kaikki tämä pukeutuu puheessa lauseeksi - onhan lause viestinnän perusyksikkö - vastaa "nominia" "subjekti" ja "verbiä" "predikaatti". Lause ei siten ole vain kielellinen rakennelma, se ei ole vain jotakin todellisuuden osaa (käsitettä, kuvaa tai suhdetta) esittävä merkki vaan todellisuudesta sekä maailman ja elämän ykseydestä kertova merkinanto.

1.2. Puhetapahtuma. Puhumaan ryhtyessä erottuu siihen asti mielessä jäsentymättömänä olleesta kuvasta puhujalle sillä hetkellä aktuaalistunut elementti (mts. 60). Sen kielellisenä merkinä on sana. Sitten tuo elementti hahmottuu kaksiosaiseksi, ja sen osat suhteutuvat tai suhteutetaan toisiinsa. Syntyy lause. Puhe saa aina pakostakin lauseisen muodon, se itse taas luo erilaisia lausemuotoja ja antaa keinot lauseen sisäisten suhteiden ilmaisemiseen.

1.3. Puhuja. Puhujan, ensimmäisen persoonan, pontimena on halu ja tarve viestittää jotakin, hänellä on jotain sanottavaa. Sisäisen kuvansa hän voi saattaa partnerinsa ulottuville vain puheen avulla, mutta puhuesaan hänen on myös jäseneltävä tätä kuvaa.

1.4. Kuuliija. Kuuliijan, toisen persoonan, saa kuuntelemaan ensimmäisen persoonan sanomaa tiedonhalu ja uteliaisuus. Hän ei jaa osiin vaan päinvastoin pyrkii rakentamaan puretun "kuvan" uudestaan mahdollisimman nopeasti ja tarkasti.

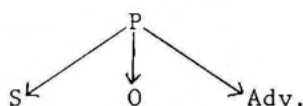
Näiden neljän tekijän yhteisvaikutuksesta syntyy kieli, viestinnän tärkein ja tehokkain väline. Se mahdollistaa viestin perillepääsyn.

2.

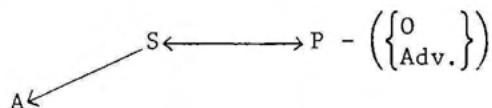
On syytä mainita myös ne kielelliset keinot, joilla on tärkeä osuus yllä mainitun "kuvan" kahtiajakautumisessa ja jotka näin takaavat viestinnän yksiselitteisyyden ja sen suhteellisen helppouden. Ajatus, ajattelemisen tuloshan ei ole spontaani mielleassosiaatio vaan tietoinen mielle tai mielleilytymä. Myös ajatus jakautuu kahtia, on olemassa jokin, johon liitetään jotain, jotakin uutta ja ennestään tuntematonta. Se siis jakautuu subjektiosaan ja predikaattiosaan (teemaan ja reemaan). Jäsen-tyneisyyden ilmaisemisen keino on sanajärjestys. Sen taas määrää viestintätarkoituksesta riippuva painotus. Viestin ajatuksellista sisältöä kannattavat morfeemit järjestäytyvät siis painon ja sanajärjestyksen avulla. Jakautuneisuus teema- ja reemaosaan näkyy myös morfologian tasolla: teemaosa jää silleen (ilman päätteitä), reemaosassa taas on runsaasti suhteita ilmaisevia morfeemeja (päätteitä, tunnuksia jne.) sekä unkarissa että suomessa. Suomessa lauseen subjektiosan päätteellisyys on vain näennäistä, sillä esimerkiksi partiaalisen subjektin partitiivin pääte ei ilmaise nominatiivilaatua, vaan pelkästään teemaosaan sisältyvän subjektin jaollisuutta, partiaalisuutta, ja monikon tunnus taas osoittaa vain teeman (tai teemaosan) määrää 1. sen monikollisuutta.

Jakautuminen teema- ja reemaosaan tulee lauseessa ilmi myös sanajärjestyksessä, vaikka unkarin ja suomen sanajärjestyksen sanotaankin olevan "vapaa".

Siksi ei voida hyväksyä sitä käsitystä, että subjekti, objekti ja adverbiaali olisivat lausehierarkiassa predikaatille alisteisia lauseenjäseniä:

Todelliset lauseensisäiset suhteet vastaavat - eräiden tutkijoiden mukaan - paremminkin mallia:

Kaavaa tukevat myös jäljempänä esittämäni seikat. Tarkastellaan ensiksi lausetta *Pekka näki Liisaa ja Almaa eilen*. Millaiset ovat lauseenosien suhteet? Kaikki lausekkeet, *Pekka näki, näki Liisaa ja Almaa, näki eilen*,

ovat joko hallitsevassa tai alisteisessa suhteessa toisiinsa, voidaan siis puhua kieliopillisesta suhteesta. *Liisaa ja Almaa* -lausekkeen osat ovat toisiinsa rinnasteisia, kumpikaan ei ole toiselle alisteinen, eli ne ovat kieliopillisesti toisistaan riippumattomia. Niiden kieliopillinen identiteetti tulee ilmi vasta niiden suhteessa kolmanteen (*näki*). Siksi tällaista suhdetta voidaan sanoa loogiseksi. Sellaisissa yhtymissä kuin *Pekka eilen, eilen Liisaa ja Almaa, Pekka Liisaa ja Almaa* on ns. neutraali suhde, osat ovat sekä kieliopillisesti että loogisesti toisistaan riippumattomia, ja niiden yhteisesiintymistä voi pitää sattumana. Luonnollisestikin ne voivat esiintyä yhdessä vain, jos ne molemmat ovat jonkinlaisessa kieliopillisessa suhteessa yhteiseen hallitsevaan jäseneseen (*näki*).

Esimerkkilauseen jokainen jäsen on vapaa, sillä niiden järjestystä voidaan painollisessa lauseessa muuttaa - sen mukaan mitä milloinkin halutaan painottaa - ilman että niiden kieliopillinen arvo muuttuisi: *Liisaa ja Almaa* Pekka näki, *eilen* näki P. L:a ja A:a, *näki* Pekka eilen L:a ja A:a, *Pekka* näki eilen L:a ja A:a jne. Tällaisten ns. vapaiden lauseenjäsenten arvo ilmenee vain lausetasolla (ks. Deme 1971, Mondatszerkezeti sajátságok gyakorisági vizsgálat s. 47 - 49).

Seuraavassa lauseessa asia on toisin: *Sympaattinen Pekka näki Liisaa ja Almaa eilen*. Tässä lauseenjäsentä *sympaattinen* ei Demen mukaan (mts. 49) voi pitää vapaana, se ei voi muuttaa paikkaansa vaan se on aina *Pekka*-sanana edessä (tai appositiona välittömästi sen jäljessä). Se ei ole lausetason vaan sitä alemman, sanaliiton tason rakenneosaa, joka on alisteisessa suhteessa subjektiin. Jos tämä näkemys hyväksytään, on lauseessa yhteensä neljä osaa: subjekti, predikaatti, objekti ja adverbiali.

Ongelmana on kuitenkin, riittääkö jonkin lauseenosan vapaa liikkuminen ainoaksi kriteeriksi, jonka perusteella se voidaan luokitella vapaaksi. Mielestäni tämä ei voi olla ainoa jaksottamisen ja vapaiden elementtien määrittelyn kriteeri. Mielestäni teemaosan sanajärjestyksen sidonnaisuus (esim. *sympaattinen* voi subjektin attribuuttina esiintyä vain sen edellä eikä missä tahansa lauseen sisällä) johtuu subjektiosan luonteesta. Oikeastaan tämän "staattisen osan" morfologinen "staattisuus", pysyvyys ja sidonnaisuus palvelee juuri viestin mahdollisimman suurta täsmällisyyttä ja ymmärtämisen helppoutta. Sen päätteettömyydestä johtuu, että sen sana-

järjestys sisältää informaatiota alistus- ja rinnastussuhteista. Näin pääsanaan liittyvä viesti on mahdollisimman täsmällinen ja yksiselitteinen.

3.

Subjektiosan sanajärjestyssääntöjä. Kun subjektiosassa ei ole muita lauseopillisia suhteita ilmaisevia elementtejä, sanajärjestyssääntöjen tulee olla tiukkoja ja sitovia.

3.1. Attribuuttilajit. Suomessa voidaan erottaa kaksi suurta attribuuttiryhmää:

a) tarkenneattribuutit (tarkentavat, rajoittavat ja määräävät), jotka aina tarkentavat pääsanan tarkoitetta notiivisesti tai kvantitatiivisesti joko rajoittaen tai määrittäen sitä. Sellaisia ovat

1. kokonaisuutta ilmaisevat yleiset pronominit: *kaikki, koko*;

2. demonstratiivipronominit ja joukko indefiniittipronomineja: *tämä, tuo, se, nämä, nuo, ne; jokainen, jokin, kuka, kukaan, kukin, mikin, mikä, mikään*;

3. kardinaalilukusanat ja joukko lähinnä numeraalisia indefiniittipronomineja: *eräs, joku, jotkut, jompikumpi, kaikenlainen, kumpikin, lukematon, lukuissa, lukuinen; molemmat, monenlainen, moni, muuan, muutama, pari, usea, (harva, harvalukuinen); yksi, kaksi, kolme, neljä jne.*;

4. ordinaalilukusanat ja eräät indefiniittipronominit: *ainoa, ensimmäinen, toinen, kolmas jne., harvalukuinen, jälkimmäinen, muu, sama, samainen, seuraava, viimeinen*. Myös nämä sanat ovat luonteeltaan numeraalisia, vaikka niiden numeraalisuus onkin taka-alalla ja pääasiallisena on niiden rajoittava, valikoiva tai erottava merkitys (Larsen 1969 s. 57 - 60);

5. eräät vertailua osoittavat pronomini johdokset eli pronominaalit: *ainutlaatuinen, erilainen, erityinen, eräänlainen, millainen, minkäänlainen, mimmoinen, moinen, muunlainen, määrätynlainen, samanlainen, samantapainen; sellainen, semmoinen, sentapainen, toisenlainen, tuollainen, tuomoinen, tällainen, tällöinen, tämänkaltainen, yhtäläinen*;

b) kuvailuattribuutit (deskriptiiviset, kvalifioivat, luonnehtivat attribuutit), jotka kuvailevat tai luonnehtivat pääsanan tarkoitetta. Tähän attribuuttiryhmään kuuluvat:

6. varsinaiset laadun attribuutit: *kaunis, hyvä, hieno, ihana, suloinen, viehättävä, sievä, mainio, sopiva, inhimillinen, jalo(mielinen), ystävällinen* jne.;

7. kvantitatiiviattribuutit: *suuri, iso, laaja, korkea, vähäinen, vankka, kookas, pitkä, pieni, valtava, kapea, syvä* jne.; tähän voidaan lukea myös aikaa ilmaisevat attribuutit: *viimeaikainen, jokapäiväinen, nykyinen, silloinen, ikivanha, -pitäinen* jne.;

8. väriä ilmoittavat attribuutit: *punainen, sininen, valkoinen, vaalea, tumma* jne.;

9. ainesta ilmoittavat attribuutit: *messinkinen, olkikattoinen, koivupuinen, nahka-* jne.;

10. kansallisuutta tai paikallisuutta ilmaisevat attribuutit: *suomalainen, unkarilainen, ruotsalainen tai pohjalainen, ilmajokelainen, varsinaisuomalainen* jne.

3.2. Alistavan attribuuttirakenteen sanajärjestys. Edellä mainitut attribuuttityypit voivat suhteessa pääsanaansa muodostaa keskenään sekä rinnasteisen että alisteisen attribuuttirakenteen. Alistaisuuden ja rinnasteisuuden ero on se, että viimeksi mainitussa jokainen attribuutti (jos niitä on lauseessa enemmän kuin yksi) määrittää erikseen pääsanaansa, kaava $(a + b) \dots x$ (esim. *kaunis, hyvä tyttö*), alisteisessa rakenteessa taas ensimmäinen attribuutti määrittää pääsanana ja sen attribuutin muodostamaa sanaliittoa, kaava $a (...bx)$ tai $a (...bcx)$ jne. Alistaisuuden ja rinnasteisuuden kielellinen ilmaisukeino on sanajärjestys, joka järjestää attribuutit niiden semanttisten merkitsimien (semantic marker) mukaan, toiset kauemmaksi, toiset lähemmäksi pääsanaa. Jos subjektilla on vain yksi attribuutti, se sijaitsee välittömästi subjektin edessä. Jos attribuutteja on useampia ja ne ovat eri attribuuttityypeistä, tarkenneattribuutti on ensimmäisenä ja sen jäljessä kuvailuattribuutit. Myös samaan pääluokkaan kuuluvien attribuuttien järjestystä säätelevät tiukat säännöt. Kumpikin attribuuttiryhmä jakautuu ns. positioluokkiin, joiden jäsenten järjestys on aina sama: kauimmaksi pääsanastaan joutuvat tarkenneattribuuttien 1. ryhmän sanat: *kaikki, koko* jne., ja muut attribuuttiryhmät seuraavat sitä numerojärjestyksessä 2. - 5.; niiden jälkeen tulevat kuvailuattribuutit, nekin luokituksenmukaisessa numerojärjestyksessä 6. - 10. Kaikki mahdolliset attribuuttilajit eivät luonnollisestikaan voi esiintyä samassa nominilausekkeessa, sillä puhe välttää

liian monimutkaisia ja raskaita rakenteita. Tarkoitukseni olikin vain esittää attribuuttien keskinäinen hierarkia. Esimerkkilauseen voi kyllä keksiä, eikä se ole kieliopinvastainen, vaikkapa *kaikki ne parit viimeiset semmoiset kauniit suuret keltaiset puiset suomalaiset tangot tai kaikki ne monet muut erilaiset vahingolliset tekijät* (jälkimmäinen vrt. Penttilä Vir. 1967 s. 266).

Samaan positioluokkaan kuuluvat attribuutit luonnollisesti sulkevat pois toisensa. Jos kuitenkin kaksi tai kolme samaan positioluokkaan kuuluvaa sanaa on attribuuttina, ne voivat olla vain rinnasteisina määritteinä pääsanansa edessä. Lauseopillinen suhde muuttuu rinnasteiseksi myös, jos eri positioluokkiin kuuluvat sanat muuttavat järjestystä, esim. 6. ja 7. ryhmän attribuutit vaihtavat paikkaa (*suuri, kaunis silta*), tai jos tarkenneattribuutti on kuvailuattribuutin jäljessä (*szép, olyan lány = kaunis, sellainen tyttö*). - Poikkeuksiin ja niiden syihin en tässä puutu. Mainitsen vain, että jos attribuutti ja sen pääsana muodostavat tiiviin viestinnällisen (ajatuksellisen) yksikön, esim. *Punainen Risti*, eri positioluokkiin kuuluvat attribuutit saattavat muuttaa järjestystä: *suomalainen Punainen Risti* eikä säännönmukainen *punainen suomalainen risti*. Lisäksi ns. kylkiäisattribuutit (*eri, aimo, ensi, joka, viime, aika, kelpo, pikku*) voivat esiintyä vain pääsanansa edessä; *koko*-sanain sijainnin kahdetaisuus voidaan selittää sillä, että se on sekä pronomini että adjektiivivi; vrt. Pukkila 1975 s. 9.

3.3. Rinnasteiset attribuuttirakenteet. Rinnasteisia attribuutteja eivät sido edellä mainitun kaltaiset tiukat säännöt. Niitä määrää osittain ns. viskurilaki, pitemmät, laajemmat ja painokkaammat sanat ovat lähempänä pääsanaa (vrt. Penttilä mts. 259 - 67, Larsen mts. 27, Hakulinen - Karlsson 1979 s. 135). Jos lyhyempi sana on lähempänä, se johtuu yleensä siitä, että sillä on lisämääre, jonka kanssa yhdessä se muodostaa pitemmän määritteen, esim. Alman tuttavien *aikaisemmilta, avio-
liittoa edeltäneiltä* ajoilta (Larsen mts. 27). Toisaalta myös sisällöltään painavat attribuutit pyrkivät välittömästi pääsanana eteen, esim. se oli *kuparinruskea uljas* taimen; *hiljainen ujo* viesti (vrt. Larsen mts. 29). Kvantiteettiadjektiivit sijoittuvat yleensä etäälle pääsanastaan (niin *suuri* ja leveä kermanvärinen auto, mts. 30), väriä ilmaisevat sanat ja attribuuttina olevat partisiipit taas lähelle pääsanansa (huikaisevan kirkas ja *sininen* taivas; ovesta tuli pitkä *vaalea* nainen; hänen levottomat, *hermostuneet* kätensä; hiljainen *hytkyvä* nauru, mts. 32).

4.

Predikaattiosan sanajärjestyssäännöt. Predikaatin ja sen määreiden järjestystä voi oikeastaan pitää vapaana. Objekti ja adverbiaali voivat yhtä hyvin edeltää tai seurata predikaattia; jos lauseessa on sekä objekti että adverbiaali, on objekti yleensä ensimmäisenä ja adverbiaali sen perässä:

a) objekti pääsanan edellä tai jäljessä: *Suota* saat ottaa ylös reunoihin asti; Se vie *vuosia*; Sinä saat *tiilet*; Hän otti *seipään*; Tunnettiinhan *hänet* muutenkin;

b) adverbiaali pääsanan edellä tai jäljessä: *Siitä* alkaa vankka metsä; Hiljaisuus *mökin ympärillä* oli rikkumaton; Lahja vaikutti *siihen* ratkaisevasti; Mies painui *uudestaan* kuruun;

c) objekti ja adverbiaali: Ei se suo elätä *sinua vuosiin*; Näin *koiran pihalla*; Paroni oli muuttanut *partamuotinsa* - - Aleksanteri kolmannen täysiparran mukaiseksi jne.

5.

Subjektiosan ja predikaattiosan järjestys toistensa suhteen. Sanajärjestykseltään kiinteä subjektiosa liikkuu aina yhtenä kokonaisuutena lauseen sisällä. Se voi olla lauseen alussa, sisällä tai lopussa. Predikaattiosan jäsenet liikkuvat huomattavasti vapaammin. Predikaatti voi olla lauseen alussa, keskellä tai lopussa, objekti lauseen alussa, predikaatin edellä tai sen jäljessä, samoin adverbiaali. Periaatteellista vapautta rajoittavat kuitenkin viestintätarkoituksen asettamat säännöt. Sanajärjestys riippuu siitä, onko lause a) tavallinen, varsinaisesti kommunikatiivinen (painoton), b) korostavasti kommunikatiivinen (painollinen) ja korostaako se objektia vai adverbiaalia, c) kysymys-, käsky-, huudahdus- tai toivomuslause, jossa sisältö määrää sanajärjestyksen.

5.1. Yksinkertaisiksi kommunikatiivilauseiksi kutsutaan lauseita, joissa on vain jaksopainollisia osia, mutta ei lausepainollisia l. pääpainollisia.

Tyyppi S-V: *Juna lähtee. Aurinko laskee. Levottomuus lisääntyi.*

Tyyppi S-V-O: *Sinä saat tiilet. Hän otti seipään. Se vie vuosia.*

Tyyppi S-V-O-Adv: *Apuraha teki tutkijan onnelliseksi. Paroni oli muuttanut partamuotinsa - - Aleksanteri kolmannen täysiparran mukaiseksi. Minä pidän häntä taitavana ammattimiehenä.*

Tyyppi S-V-Adv: *Johtaja on ollut sairaana. Hän toimii lehtorina. Kaikki on ohi.*

Tyyppi S-V-Adv-Adv: *Mies painui uudestaan kuruun. Talojen nimet kummitelivat vieläkin joissakin peltolohkojen nimissä. (Minä) puhuin tilanteesta kuvaannollisessa merkityksessä.*

Tyyppi S-V-Pr: *Mielikirjailijani on Väinö Linna. Koira on musta.*

Tyyppi (Adv)-V: *(Nyt) sataa. (Ulkona) on kylmä. (Tänään) on sunnuntai.*

Tyyppi Adv-V-S: *Kuussa on pieniä lapsia. Einsteinista tuli nero.*

Tyyppi O-V: *Puhujaa haukotuttaa. Minua janottaa.*

Tyyppi Adv-V-Adv: *Hänelle kävi huonosti.*

Tyyppi Adv-V-Pr: *Koiran on kylmä. Minun on kuuma.*

Näissä esimerkkilauseissa V on aina järjestyksessä toisena. Sitä edeltää yleensä subjekti, harvemmin Adv ja kerran O.

5.2. Korostavan kommunikatiivisen lauseen sanajärjestys. Korostettuna voi olla mikä tahansa predikaattiosan jäsen. On siis tyypejä V-S, O-V-S, Adv-V-S jne. (Tässä ei käsitellä niitä lauseita, joissa on useampi adverbiaali tai objekti.)

Tyyppi V-S: *Sataa lunta/vettä. - Eläköön Suomi! Menköön Matti!*

V-S -tyyppinen sanajärjestys on tavallisin säätilaa kuvaavissa lauseissa sekä käsky- ja huudahduslauseissa. Luonnollisesti myös tyypit V-S-O ja V-S-Adv ovat mahdollisia: *Menköön Matti tällä kertaa! Olinhan minä siellä.*

Tyyppi O-V-S: *Hänet löysi yhteysalus Kumlinge. Tyyppi on ilmeisesti suomessa harvinainen. Se on yleisempi lauseyhdistyksissä: Asian ratkaisi se, että...*

Tyyppi O-S-V: *Veljesi (minä) tapasin (eilisillä kutsuilla). Suota (sinä) saat ottaa ylös reunoihin asti. Sellaisia kuoppia hän teki (useaan kohtaan).*

Tyyppi Adv-V-S: *Vanhalla tulvaniityllä ei ollut puita. Siitä alkaa vankka metsä. Alussa olivat suo, kuokka - ja Jussi.*

Tyyppi Adv-S-V: *Niin se alkoi. Esitykseen kuulijat kyllästyivät. Etelästä muuttolinnut palaavat.*

5.3. Pyöristävän kommunikatiivisen lauseen sanajärjestys. Tähän ryhmään kuuluvat ne lauseet, joissa sekä väite- että kieltolauseessa jokin lauseenjäsen tulee S:n ja V:n tai predikaatiivin osien (*on hyvä, on*

parempi) tai verbin liittomuotojen (*on ollut, oli kirjoittanut*) osien väliin. Tämäkin sanajärjestys korostaa, mutta eri tavalla kuin ryhmän 5.2. tapauksissa.

Tyyppi S-Adv-V: *Orava vain liikehti. Mikä siinä on? Isäntien aulius hieman viileni.* Näissä lauseissa on S:n edellä usein jokin muu lauseenjäsen: Adv-S-Adv-V, esim. *Syysaamuna Jussi sitten saapui.* Tyyppi V-S-V: *En minä mene. Ei hän lähde.* Tämä tyyppi esiintyy kieltolauseissa.

Tyyppi O-V-Adv-Pr-S: *Sitä on enää turha sanoa.* Tämä tyyppi on yleinen ajatukseltaan kielteisissä lauseissa.

Tyytit S-Pr-V, Pr-S-V, V-S-Pr: *Se parempi on. Hyvähän se on. Onhan se hyvä.*

Viestin pääpainollinen sana on aina predikaatin edessä, niin että se joutuu lauseen pääjäsenten ympäröimäksi.

5.4. Kieltolauseissa tulee kieltosanan ja verbin väliin usein jokin muu lauseenosa kuin S, niin kuin oli laita edellisissä lauseissa. Yleensä se on adverbiaali tai objekti: asiasta ei *sinä iltana enempää* puhuttu; valoa ei *enää iltaisin* tarvittu; ei *sinun* tarvitse kantaa huolta; ei olekaan *pitkiin aikoihin* ollut näin hyvää kevättä; ei hän *oikeastaan* hävennyt itseään vaan herroja...; en *minä täältä kumminkaan ennen yötä* pääse; ei hän tule meidän luoksemme; hän ei *edes* voisi katsoa sellaista; ei *se niistä* niin välittänyt; minä olen *sitä vähän* ajatellut, vaikka en *minä häneen* puutunut; ei *siinä mitään sanomista* ole; tässä asiassa ei *varovaisuus emäntää* sitonut; älkää *niin* ajatelko; siitä ei *ollenkaan* ole kysymys; paperi ei *siis* ollutkaan niin tärkeä jne. - Näissä lauseissa on pronomini-subjektin (*se, hän*) lisäksi säännöllisesti erilaisia adverbiaaleja (tavan, paikan, ajan jne.) ja objekti on sijoitettu osien väliin. Korostuksen syy on paremminkin tyyllillinen kuin kieliopillinen peruste, se tekee kielen eloisaksi. Psykologinen jännite pysyy korkealla koko kieltoverbin ja pääverbin välisen jakson ajan ja laukeaa vasta pääverbin tultua.

5.5. Sama koskee myös muita verbien liittomuotoja: Ne oli *sitä* nostaneet; hän oli *vain* vakuuttanut(, ettei...); olen *aina* pitänyt itseäni suomalaisena; hän olisi *kyllä* voinut lähteä aikaisemminkin(, mutta...); appi oli *varmasti* tarkoittanut aluksi hyvää; olen *vilpittömästi* rukoillut rauhaa; hetken innostus oli *hänet kenties* saanut puhumaan sopimattomasti; rouva oli *selvästi* pettynyt; se oli *sillä lailla vanhastansa* ollut; oletko jo

käynyt katsomassa potilasta; onko *rovasti* tullut?; olin *juuri* tullut kotiin; Halme oli *nimittäin* luvannut ottaa hänen poikansa räätälinoppiin jne.

5.6. Lopuksi mainitsen *sanassa kuningas* -tyyppiset ilmaukset. Tällaista sanajärjestystä esiintyy paitsi kielenainesten, myös kirjojen ym. taideosten ja lukusanojen yhteydessä (*romaanissa Täällä pohjantähden alla, bussilla n:o viisi* jne.).

6.

Jos nyt verrataan unkarin ja suomen sanajärjestyssääntöjä, näyttää suomi paljon unkaria uskollisemmin pysyttelevän yksinkertaisten lauseiden S-V -sanajärjestyksessä. Samankaltaisia kielet ovat kuitenkin siinä, että adverbiaali ja objekti voivat liikkua vapaasti lauseen sisällä, tosin liikkumistakin säätelevät omat, viestin sisällöllisestä painotuksesta johtuvat lait. Adverbiaalın ja objektin liikkumiseen liittyy läheisesti predikaattiosan päätteellisyys (vrt. persoonapäätteiden lukuisuus verbi-paradigmoissa, adverbiaalisten suhteilmaisujen sijapäätteet jne.); predikaattiosan päätteellisyys on lausetason, subjektiosan vain sanaliittotasoon ilmiö, esim. *tulvan aiheuttama vahinko on huomattava*, oik. *tulvasta aiheutuva* t. *tulvasta johtuva vahinko on huomattava*: sana *tulvan* tosin on (genetiivi)adverbiaali, mutta ei lauseen vaan subjektirakenteen (ja siinä *aiheuttama*-nominaalimuodon) määrite. Näin päätteellisyydellä on suuri vaikutus itse lauseen syvärakenteeseen: pintarakenteeltaan vähäpäätteisen subjektiosan sanajärjestys on valmiina jo sen syvärakenteessa, runsaspäätteisen predikaattiosan sanajärjestystä eivät vastaavat syvärakennetasoon säännöt sido. (Esim. subjektiosassa on sanottava *kaunis suuri omena*, mutta predikaattiosassa ei voi sanoa *kauniisti suuri omena* t. *kaunis hyvin omena*, vaan *hyvin kaunis omena*.)

Suomentanut Marketta Huitu

Kirjallisuutta:

DEME, LÁSZLÓ 1976: A beszéd és a nyelv. Budapest.

----- 1971: Mondatszerkezeti sajátságok gyakorisági vizsgálata. Budapest.

FABRICIUS-KOVÁCS, FERENC 1980: Kommunikáció és anyanyelvi nevelés. Budapest.

- PENTTILÄ, AARNI 1971: Attribuuttien järjestyksestä. Vir. s. 259 - 67.
- HAKULINEN, AULI 1970: Sanajärjestyksen eri tehtävistä. Vir. s. 85 - 91.
- HAKULINEN, AULI - KARLSSON, FRED 1979: Nykysuomen lauseoppia. Jyväskylä. S. 113 - 120, 185 - 6, 300 - 312.
- S. BÁTORI, ISTVÁN 1981 ja 1982: Aktuaali lauseen jäsentyminen ja suomen sanajärjestys. Vir. s. 392; 1 - 25.
- LARSEN, SINIKKA 1969: Adjektiiviattribuuttien järjestyksestä. Laudatur-tutkielma. Tampere.
- PUKKILA, MARIITTA 1975: Substantiivin määritteiden paikka nykyisessä kirjasuomessa. Pro gradu -tutkielma. Turku.
- Vir. = Virittäjä.